

OTİSTİK KARDEŞE SAHİP ÇOCUKLARIN DAVRANIŞSAL VE DUYGUSAL UYUMLARININ, BENLİK KAVRAMLARININ VE SOSYAL DESTEKLERİNİN İNCELENMESİ

Murat ALDAN*, Pınar VURAL**

ÖZET

Amaç: Bu çalışmada otistik kardeşe sahip çocuklarla, otistik olmayan kardeşe sahip çocukların davranışsal ve duygusal uyumları, benlik kavramları ve algıladıkları sosyal destek düzeyleri karşılaştırılmıştır. **Yöntem:** Araştırmaya Bursa’da yaşayan otistik kardeşe sahip 50 çocuk ve otistik olmayan kardeşe sahip 52 çocuk katılmıştır. Çocukların %58,8’i kız (n=60), %41,2’si erkektir (n=42). Araştırmada “Güçler ve Güçlükler Anketi”, “Çocuk ve Ergenler için Sosyal Destek Değerlendirme Ölçeği”, “Piers – Harris Çocuklarda Öz-Kavramı Ölçeği”nden yararlanılmıştır. **Sonuçlar:** Otistik kardeşe sahip olan çocuklar ile olmayanlar arasında davranışsal ve duygusal uyum, benlik kavramı ve sosyal destekleri ortalama puanları arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Otistik kardeşe sahip erkek çocukların otistik kardeşe sahip olmayan erkek çocuklardan daha fazla davranışsal ve duygusal uyum sorunları yaşadıkları bulunmuştur ($p<0,05$). Otistik kardeşe sahip çocukların benlik kavramları ile sosyal destek algıları arasında pozitif yönde bir ilişki olduğu bulunmuştur ($r=,705$ $p<0,01$). Otistik kardeşe sahip çocukların hiperaktivite – dikkatsizlikleri arttıkça duygulanım sorunlarının arttığı ($r=,498$ $p<0,01$), sosyal davranışlarının ise azaldığı ($r=-,577$ $p<0,01$) bulunmuştur. Otistik kardeşe sahip çocukların ebeveynleri, otistik kardeşin engel derecesini “ağır” olarak algılıyorsa, daha fazla davranışsal ve duygusal uyum sorunu yaşadıkları bulunmuştur ($p<0,05$). **Tartışma:** Otistik bir kardeşe sahip olmanın çocuklar üzerinde çeşitli etkileri olmaktadır. Bu etkilerin belirlenmesi, çocukların yaşadıkları sorunların anlaşılabilmesi açısından önemlidir.

Anahtar Sözcükler: Duygusal-davranışsal uyum, benlik kavramı, sosyal destek, otizm

SUMMARY: ANALYSIS OF THE RELATIONS BETWEEN BEHAVIORAL AND EMOTIONAL ADJUSTMENT, SELF-CONCEPT AND SOCIAL SUPPORT IN SIBLINGS OF AUTISTIC CHILDREN

Objective: The aim of this study was to compare siblings of autistic children with those without an autistic sibling on the measures of behavioral and emotional adjustment, self-concept, and perceived social support levels. **Method:** A total of 50 siblings of autistic children and 52 siblings of non- autistic children living in Bursa participated in the study. Of these children, 58.8% (n = 60) were female and 41.2% (n = 42) were male. “Strengths and Difficulties Questionnaire”, “Social Support Rating Scale for Children and Adolescents”, “Piers - Harris Children’s Self-Concept Scale” were used as scales and questionnaires in the study. **Results:** No statistically significant difference was found between the siblings of autistic children and siblings of non- autistic children on the measures of emotional and behavioral adjustment, self-concept and social support mean scores. It was found that there was a significant difference in behavioral and emotional adjustment between boys who had an autistic sibling and boys who did not as boys who had an autistic sibling had more problems in behavioral and emotional adjustment ($p<0,05$). It was also found that there was a significant relationship between self-concept scores and perceived social support scores of the children with autistic siblings in the positive direction ($r=,705$ $p<0,01$). It was found that affective problems of the children with autistic siblings increased as their hyperactivity- attention deficiency increased ($r=,498$ $p<0,01$) while their prosocial behaviors decreased ($r=-,577$ $p<0,01$). It was also found that children with an autistic sibling tended to have much more behavioral and emotional adjustment problems if the parents perceived and experienced the level of their autistic child’s disability as “severe” ($p<0,05$). **Discussion:** Having an autistic sibling has many effects on the children. Determining these effects is important for a better understanding of the problems that these children experience.

Key Words: Emotional-behavioral adjustment, self-concept, social support, autism

GİRİŞ

DSM IV’te otizm yaygın gelişimsel bozukluklar (YGB) başlığı altında sınıflandırılmaktadır (Amerikan Psikiyatri Birliği 2001). Otizm sosyal-duygusal işlevsellikte, sözel ve sözel olmayan iletişim becerisi gelişiminde gecikme ve sapmaların yanı sıra sınırlı ilgi alanları ve davranışlar

ile karakterizedir (Volkmar ve ark. 2002). Engeli ya da kronik rahatsızlığı olan bir çocuğa sahip olmak tüm aileyi etkiler (Dyson 1998). Ailede engeli olan bir çocuğun olduğu durumlarda ailenin yapısı diğer ailelerden farklılık gösterecektir. Bu farklılığın aile içi iletişimi ve kardeş etkileşiminin niteliğini etkilemeyeceği düşünülemez. Ancak otizmle ve otizm spektrumu ile ilişkili kendine has kısıtlılıklar aile üyelerini psikolojik sıkıntılar açısından daha riskli bir konuma so-

*Uzm. Klin. Psi., Bursa Şevket Yılmaz Eğitim Araştırma Hastanesi, Bursa.

**Yrd. Doç. Dr., Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi, Çocuk ve Ergen Ruh Sağlığı ve Hastalıkları AD, Bursa.

kabilmektedir (Glasberg 2000, Kaminsky ve Dewey 2002, Meadan ve ark. 2010).

Engelli bir çocuğa sahip olmanın aile üzerindeki etkilerine yönelik araştırmalar 1980'li yıllardan itibaren hız kazanmıştır (Sharpe ve Rossiter 2002). Otistik kardeşe sahip çocuğun psikolojik uyumunu araştıran çalışmalar daha az sayıdadır. Uyum; zihinsel, fiziksel ve sosyal bağlamlardaki strese tepki verebilme yeteneği olarak tanımlanmaktadır (Jackson ve ark. 2008). Ayrıca bireylerin stresli yaşam olayları, günlük zorluklar ve ulaşılabilir kaynaklar arasındaki çelişkileri idare etme süreçlerini içermektedir (Thompson ve ark. 1992). Otistik kardeşe sahip çocuğun davranışsal, duygusal ve sosyal uyumunu inceleyen araştırmalarda, otistik bir kardeşe sahip olmanın çocuğun uyumu üzerinde nasıl bir etkisi olduğuna dair çelişkili sonuçlar olduğu görülmektedir. Otistik bir kardeşe sahip olmanın çocuğun uyumu üzerinde herhangi bir etkisi olmadığını bildiren çalışmaların (Dempsey ve ark. 2012, Hastings 2007, Hoskinson 2011) yanı sıra bu durumun çocuğun uyumu üzerinde etkisi olduğunu belirten çalışmalar çoğu uyum sorunlarının içe yönelim ya da dışa yönelim problemleri olarak ortaya çıkabileceğini bildirmişlerdir (Davis 2010, Rossiter ve Sharpe 2001). İçe yönelim problemleri; duygulanım problemleri ve sosyal içe dönüklük olarak kendini gösterirken; dikkat eksikliği, hiperaktivite ve davranım problemleri ise dışa yönelim problemleri olarak görülmektedir (Goodman ve ark. 2010). Otistik kardeşe sahip kişilerde sosyal geri çekilme, agresyon, kaygı ve depresyon gibi davranışsal ve duygusal zorluklarla sonuçlanan uyum problemleri yaşama riskinin arttığı bildirilmektedir (Apaliçi 1996, Gold 1993, Hastings 2003). Otistik kardeşe sahip çocukların uyum problemlerinin dışında kardeşlerinin varlığından dolayı olumlu duygular ve tecrübeler yaşadığını bildiren çalışmalar da bulunmaktadır (Rivers ve Stoneman 2003). Bu olumlu duygular empati yeteneği, kişisel olgunluk, stresle baş etme becerileri, aile ile yakın iletişim ve kardeşine yakın tutum olarak sıralanabilir (Hoskinson 2011, Pilowsky ve ark. 2004).

Rivers ve Stoneman (2008) olumlu kardeş ilişkisinin önemli yordayıcılarından birisinin normal gelişim gösteren çocuğun mizacı olduğunu bildirmişlerdir. Mizaca ek olarak, otistik kardeşe sahip normal gelişim gösteren çocuğun otistik kardeşi ile ilişkisinde, normal gelişim gösteren çocuğun kaç yaşında olduğunu önemli olduğunu bildiren (Glasberg 2000) ve otistik kardeşe sahip çocuğun psikolojik uyumunun cinsiyet, doğum sırası, sosyoekonomik düzey, aile büyüklüğü, otistik çocuğun otizm derecesi gibi sosyodemografik faktörlere bağlı olduğunu gösteren çalışmalar vardır (Benson ve Karlof 2008, Hastings 2003, Kaminsky ve Dewey 2002, Macks ve Reeve 2007). Çeşitli araştırmalarda otistik kardeşe sahip çocuğun duygusal ve davranışsal uyumu, ailenin özellikleri, daha çok da anneye ilişkin özellikler açısından ele alınmıştır. Bu araştırmalarda aile üyelerinin kullandıkları baş etme becerileri, otistik çocuklarını kabullenişleri, iletişim tarzları, evlilik sıkıntıları gibi özelliklerin yanında anne/babanın depresyon, kaygı seviyeleri, psikolojik iyilik halleri gibi özelliklere de yer verildiği görülmektedir (Giallo ve Gavidia-Payne 2006, Meyer ve ark. 2011, Orsmond ve Seltzer 2009, Rivers ve Stoneman 2008, Quintero ve McIntyre 2010). Bazı araştırmacılar otistik kardeşe sahip çocukların uyum sorunları ile genetik faktörler arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Otizme neden olan genetik faktörlerin heterojen, karmaşık ve büyük bir kısmının da henüz tam olarak anlaşılammış olduğu bildirilmektedir (Freitag 2007, Muhle ve ark. 2004). Araştırmacılar otizmin ortaya çıkışında etkili olduğu düşünülen genetik faktörlerin, otistik kardeşe sahip çocuk için de geçerli olabileceğine dikkat çekmektedirler. Genetik aktarımın sadece otistik çocuklar üzerinde etkisi yoktur; otistik çocuğun otizm tanılı olmayan aile bireyleri de otizmle ilişkili daha hafif ya da ılımlı belirtiler gösterebilmektedirler (Bolton ve ark. 1994). Otistik çocukların birinci derece yakınlarında yapılan aile çalışmalarında, aile bireylerinin %25'inde otizme benzeyen belirtiler görülmektedir. Sosyal beceri, iletişim ve tekrarlayan basmakalıp davranış örüntüleri alanlarında görülen bu belirtiler

kümesi “geniş otizm fenotipi” olarak adlandırılmaktadır (Bolton ve ark. 1994, Klin ve ark. 2002). Otistik bireylerin erkek akrabalarında kızlara göre, kardeşlerinde de ana babalara göre otistik görünümün daha fazla etkili olduğu belirtilmektedir (Bailey ve ark. 1998). Otizm tanısı almayan ancak otizmle ilişkili daha hafif ya da ılımlı belirtiler gösteren otistik kardeşe sahip çocukların, psikolojik zorluklar karşısında bu örüntüye sahip olmayan akranlarından daha kırılgan olabilecekleri bildirilmektedir (Ferraioli ve Harris 2010). Bulgular otistik kardeşe sahip çocuğun uyumu ile otistik kardeşe sahip çocuğun gösterdiği otizm belirtilerinin derecesi arasında anlamlı ilişki olduğunu göstermiştir (Pilowsky ve ark. 2004).

Bazı araştırmacılar otistik kardeşe sahip çocuğun, otistik kardeşe sahip olmaktan neden olumsuz etkilendiğinin sebebi olarak otizmlili kardeşin ebeveynlerinin zaman, enerji, dikkat ve kaynaklarının büyük çoğunluğunu alıyor olmasını göstermişlerdir (Apaliçi 1996, Topaloğlu 2011). Ayrıca otizmlili kardeşin ebeveynlerinin dikkat ve zamanının büyük çoğunluğunu alıyor olmasından dolayı çocuklardan çoğu zaman ev işlerine daha fazla yardım etmesi ve kardeşlerinin fiziksel bakımıyla daha fazla ilgilenmesi beklenmektedir. Çeşitli araştırmalarda normal gelişim gösteren çocukların otizmlili kardeşleri tarafından rahatsız edilmekten ve onların saldırgan davranışlarından sıklıkla şikâyet ettikleri bulunmuştur (Bagenholm ve Gillberg 1991, Ross ve Cuskelly 2006). Meyer ve Vadasy (2003) engeli olan bir kardeşe sahip çocukların yaşantılarını; kardeşin rahatsızlığından dolayı suçluluk duyma; kardeşin davranış ve/ya da görünümünden utanma ve onunla iletişimden kaçınma, kendisinde de aynı rahatsızlığın olabileceğine dair korku; daha az ilgi gördüğü için kıskançlık ve/ya da öfke; başkalarının yaşadıklarını anlamadıklarını düşündüğü için kendini yalıtma, kardeşinin yapamadıklarını telafi etmek için çok başarılı olması gerektiğine inandığından üzerinde baskı hissetme; arkadaşları ile yaptığı planlar ve diğer sorumlulukları ile çakışsa bile kardeşe

bakmak zorunda olmanın yükü; kardeşin rahatsızlığı ile ilgili bilgi ihtiyacı olarak belirlemişlerdir. Bu bağlamda otistik kardeşe sahip olan çocuğu korumada aile, öğretmen ve arkadaşların sağladığı sosyal destek önemlidir. Sosyal destek, iki ya da daha fazla kişi arasında gerçekleşen ve bireyin iyilik halini arttırmayı amaçlayan kişilerarası bir değişimdir (Malecki ve Demaray 2002). Cobb (1976) sosyal desteği, “kişinin sevildiğine, değer verildiğine, önemsendiğine ve karşılıklı yükümlülüklerin olduğu bir sosyal ağın üyesi olduğuna inanmasını sağlayan bilgi” olarak tanımlamaktadır. Engelli ve otistik kardeşe sahip ailelerle yapılan araştırmalarda sosyal desteğin doğrudan ya da dolaylı bir şekilde kardeşin psikososyal uyumunu etkilediği belirtilmiştir (Davis 2010, Hoskinson 2011, Rivers ve Stone-man 2008, Kaminsky ve Dewey 2002). Benson ve Karlof (2009) otistik kardeşe sahip çocuklarla yaptıkları çalışmalarında sosyal desteğin, stresin yayılmasını önlemede en etkili faktör olduğunu bulmuşlardır. Atasoy (2002) da benzer bir sonuca ulaşarak ebeveynleriyle otistik kardeşleri hakkında konuşabilen çocukların kardeşleriyle ilgili daha az endişe duyduklarını belirtmiştir.

Son yıllarda otizmin etkilerini araştıran çalışmalarda dikkatin otistik çocuğa sahip olan ailelere, özellikle de otistik kardeşe sahip çocuklara yönelmesi araştırmacıların bu alanda çalışmasına karar vermede etkili olmuştur. Bireyin yaşamını devam ettirebilmesi için en önemli faktörlerden biri olarak karşımıza çıkan çevreye uyum otistik kardeşe sahip çocuklara ilişkin çalışmalarda da başı çekmektedir. Ailenin, özellikle de otistik kardeşe sahip çocuğun, otistik bir kişinin/kardeşin varlığıyla yaşamaya uyum sağlayıp sağlamadığı, otistik kardeşe sahip çocukların tecrübelerini anlamaya ilişkin çalışmalarda sıkça yer verilen bir sorudur. Otistik kardeşe sahip olmak gibi, çocuk için zorlayıcı olabilecek bir durumun çocuğun benlik kavramı üzerinde herhangi bir etkisi olup olmayacağı ya da hangi yönde bir etkisi olacağı sorusu akla gelmektedir. Bir bireyin, yalnızca ona özgü tutumlardan, duygulardan, algılardan, değerlerden ve davranışlardan

oluşan kendine ilişkin görüşü olarak tanımlanan benlik kavramı; alan yazında otistik kardeşe sahip çocuğun uyumu ile ilişkili olarak ele alınan bir diğer değişken olarak karşımıza çıkmaktadır (Davis 2010, Mates 1990, Smith ve Perry 2005, Verte ve ark. 2003). Sosyal bir varlık olan insan, bir sosyal ağa bağlı olduğunu hissetme yani sosyal destek alma ihtiyacı duymaktadır. Otistik kardeşe sahip çocukların farklılaşabilecek özellik ve ihtiyaçlarının belirlenmesi ve psikososyal destek programlarının bu bilgilere göre düzenlenmesi çocuk ve ailelere sunulacak hizmetlerin etkililiğini arttırabilir. Bu çalışma otistik kardeşe sahip normal gelişim gösteren çocukların davranışsal ve duygusal uyumlarının, benlik kavramlarının ve algıladıkları sosyal destek düzeylerinin incelenmesi ve koruyucu önlemlerin alınması amacı ile planlanmıştır.

YÖNTEM

Örnekleme

Araştırmanın örneklemini, Bursa'daki üç hastanenin (Bursa Şevket Yılmaz Eğitim Araştırma Hastanesi, Bursa Dörtçelik Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hastanesi, Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi) çocuk ve ergen psikiyatrisi kliniklerinde DSM-IV (Amerikan Psikiyatri Birliği 2001) ölçütlerine göre otistik bozukluk tanısı almış 50 otistik çocuk ve 9-16 yaş aralığındaki otistik olmayan kardeşleri (n=52) tarafımızca tanıları doğrulanmak üzere yeniden değerlendirilerek çalışmaya alınmıştır. Herhangi bir tıbbi hastalık öyküsü ve/ya da ağır/çok ağır düzeyde mental retardasyon bulunmaması çalışmaya alma ölçütüdür. Araştırma grubunu oluşturan otistik çocukların tümü özel eğitimden yararlanmaktadır. Otistik çocukların kardeşleri psikiyatrik ve fizik muayeneden geçirilerek otizm, mental retardasyon ve tıbbi hastalık varlığı dışlanmıştır.

Kontrol grubundaki çocukların belirlenmesinde kullanılan iki ilköğretim okulu, toplumu temsil edebilecek nitelikteki okullar içerisinde rastgele örnekleme yöntemi ile seçilmiştir. Kontrol

grubundaki çocuklar (n=52), araştırma grubundaki çocuklar ile yaş, cinsiyet, anne ve babaların yaşları, eğitim düzeyleri ve aile yapıları bakımından eşleştirilmeye çalışılarak belirlenmiştir. Kontrol grubunu oluşturan 9-16 yaş arasındaki çocuklar psikiyatrik ve fizik muayeneden geçirilerek otizm, mental retardasyon ve tıbbi hastalık varlığı dışlanmıştır.

Araştırma grubunda yer alan çocuklara veri toplama araçlarının uygulanabilmesi için özel eğitim merkezleri ile; kontrol grubunda yer alan çocuklara veri toplama araçlarının uygulanabilmesi için ise okullarla ön görüşme yapılarak uygun gün ve saatler konusunda randevu alınmıştır. Uygulama öncesinde katılımcılara toplanan bilgilerin gizli kalacağı, kendilerinden kimlik bilgilerinin istenmediği ve gönüllülüğün esas alındığı belirtilmiştir. Katılımcılara veri toplama araçlarını nasıl dolduracakları hakkında bilgi verilmiştir. Katılımcılar Piers-Harris Çocuklarda Öz-Kavramı Ölçeği, Çocuk ve Ergenler için Sosyal Destek Değerlendirme Ölçeğini doldurmuştur. Uygulamalar araştırmacıların gözetiminde yapılmıştır. Ebeveyn ve çocuklara ait veriler de herhangi bir karışıklık yaşanmaması için ölçek seti çiftleri oluşturulmuş ve her çifte aynı numara verilmiştir. Her ölçek seti çiftinde ebeveyn ölçek seti "A", çocuk ölçek seti ise "B" ile adlandırılmıştır. Ebeveyn verileri için ise çocuklar ve öğretmenler aracılığıyla velilere ölçek setleri ulaştırılmış ve sosyodemografik sorular formu ile Güçler ve Güçlükler Anketinden oluşan doldurulmuş ölçek setleri okullardan alınmıştır.

Veri Toplama Araçları

Sosyodemografik Sorular Formu

Formda katılımcıların yaşı, sınıfı, cinsiyeti, kardeş sayısı, aile tipi, gelir düzeyi, kimlerle beraber yaşadıkları, anne babanın yaşı, anne babanın eğitimi, iş ve sağlık durumunu belirlemeyi amaçlayan toplam 22 soru bulunmaktadır. Aylık gelirleri ailelere 1500 YTL'den düşük, 1500-3000 YTL arası ve 3000 YTL'den fazla seçenekleri ile sorulmuştur.

Piers-Harris Çocuklarda Öz-Kavramı Ölçeği (PHÇÖÖ)

Piers ve Harris tarafından geliştirilen "Kendim Hakkında Düşüncelerim" olarak da anılan Piers-Harris'in Çocuklarda Öz-Kavramı Ölçeği 9-20 yaş grubundaki öğrenciler için geliştirilmiştir. Ölçek öğrencilerin kendilerine yönelik düşünce, duygu ve tutumlarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çocuklarda öz kavramın (benlik anlayışı) gelişimini, boyutlarını, kişilik ve çevre öğeleriyle olan ilişkilerini araştırmada ve belirlemede kullanılan bir ölçektir. Ölçek "evet" ya da "hayır" ifadeleri ile cevaplanan 80 ifadeden oluşmaktadır. Ölçeği oluşturan faktörler; Mutluluk/Doyum faktörü (13 madde), Kaygı faktörü (13 madde), Popülarite/Sosyal Beğeni/Gözde Olma faktörü (11 madde), Davranış ve Uyma faktörü (16 madde), Fiziksel Görünüm faktörü (10 madde), Zihinsel ve Okul Durumu faktörü (6 madde) olmak üzere altı grupta toplanmaktadır. Ölçekten elde edilebilecek puanlar 0 ile 80 arasında değişmektedir. Yüksek puanlar olumlu öz-kavramı, düşük puanlar da olumsuz öz-kavramı belirtmektedir. Ülkemizde ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışması Öner (1996) tarafından yapılmıştır.

Çocuk ve Ergenler için Sosyal Destek Değerlendirme Ölçeği (ÇESDDÖ)

Çocuklar ve Ergenler için Sosyal Desteği Değerlendirme Ölçeği 9-17 yaş arası çocuk ve ergenler için Dubow ve Ullman (1989) tarafından; çocukların aileleri, arkadaşları ve öğretmenlerinden aldıkları sosyal desteğe ilişkin algılarını değerlendirmek amacıyla geliştirilmiştir. Çocuğun kendisini, içinde yer aldığı sosyal ağ tarafından ne derece sevilen, ilgi gösterilen, değer verilen ve kabul edilen biri olarak değerlendirdiğini belirleyen ölçek; 31 maddeden oluşan ilk haline Dubow ve arkadaşları (1991) tarafından sınıf arkadaşları ve öğretmenlerden alınan desteğe ilişkin 10 yeni maddenin eklenmesiyle 41 maddelik son halini almıştır. Beşli likert tipi ölçekte her bir madde 1,2,3,4,5 puan almaktadır. Ölçek madde-

leri; Arkadaş desteği (19 madde), Aile Desteği (12 madde), Öğretmen Desteği (10) madde olmak üzere üç alt grupta toplanmaktadır. Ölçekten alınabilecek puan 41-205'tir. Ülkemizde ölçeğin geçerlik ve güvenilirlik çalışması 2007 yılında Gökler tarafından yapılmıştır ve Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı 0.93'tür (Gökler 2007).

Güçler ve Güçlükler Anketi (GGA)

Günümüzde 40'ın üzerinde farklı dile çevirisi bulunan Güçler ve Güçlükler Anketi (Strengths and Difficulties Questionnaire-SDQ) Robert Godman (1997) tarafından çocuk ve gençlerin ruhsal sorunlarının taranması amacıyla geliştirilmiştir. Anketin Türk çocuklarına uyarlama çalışması Güvenir ve arkadaşları (2008) tarafından yapılmıştır. Güçler ve Güçlükler Anketi'nin ebeveyn formu için Cronbach alfa değerlerinin 0.37 ile 0.84 arasında değiştiği bulunmuştur. Akran ilişkisi faktörü için Cronbach alfa değeri 0.37 iken diğer faktörler için Cronbach alfa değerleri 0.65'den büyük olarak elde edilmiştir.

Güçler ve Güçlükler Anketi'nin faktör analizinin yapıldığı farklı çalışmalar bulunmaktadır. Sümer ve arkadaşları (2008) çalışmalarında "Hiperaktivite ve Dikkat Eksikliği", "Duygulanım Problemleri" ve "Sosyal Davranış" olmak üzere 3 faktörlü bir yapı elde etmişlerdir. "Sosyal Davranış"ta puan artışı olumlu sosyal davranışlara işaret ederken, diğer alt ölçeklerde puan artışı sorun davranışın artışına işaret etmektedir. Mevcut çalışma örnekleminin faktör yapısı da Sümer ve arkadaşlarının (2008) bulguları ile tutarlılık göstermektedir.

İstatistiksel Değerlendirme

Araştırmada katılımcılardan elde edilen veriler SPSS v16.0 istatistik paket programı kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmada elde edilen verilerin değerlendirmede yüzdeler dağılım, t testi, ANOVA ve Pearson korelasyon analizi kullanılmıştır. Tüm testlerde anlamlılık düzeyi olarak $p < 0.05$ alınmıştır.

BULGULAR

Örneklemin %49'u (n=50) otistik kardeşe sahip çocuklardan, %52'si (n=52) ise kontrol grubundaki çocuklardan oluşmaktadır. Çalışmaya katılan çocukların %58,8'i kız (n=60), %41,2'si erkektir (n=42). Otistik kardeşe sahip çocukların %58'i kız (n=29), %42'si erkektir (n=21). Kontrol grubunun ise %59,6'sı kız (n=31), %40,4'ü erkek (n=21) çocuklardan oluşmaktadır.

Örnekleimde yer alan otistik kardeşe sahip çocukların yaş ortalaması 12,62 (SS= 2,13), ebeveyn yaş ortalaması 38,06 (SS= 5,03)'tür. Otistik çocuğa sahip ailelerin %74'ü (n=37) orta düzeyde gelire sahiptir. Otistik olmayan kardeşe sahip çocukların yaş ortalaması 12,17 (SS=1,49), ebeveyn yaş ortalaması ise 39,44 (SS= 5,21)'tür. Otistik olmayan kardeşe sahip ailelerin % 86,5'i (n=45) orta düzeyde gelire sahiptir. Bu gruplarda yer alan çocuklar arasında cinsiyet ($p > 0.05$), yaş ($p > 0.05$), ebeveyn yaşı ($p > 0.05$) ve ailelerin gelir düzeyleri ($p > 0.05$) açısından anlamlı fark bulunmamıştır. Otistik kardeşe sahip olan çocuklar ile olmayan çocukların sergiledikleri duygusal ve davranışsal uyum, benlik algıları ve algıladıkları sosyal destek düzeyleri açısından farklılık gösterip göstermediklerini değerlendirmek amacıyla bağımsız gruplar için t testi analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre otistik ve otistik olmayan kardeşe sahip çocukların GGA puan ortalaması sırasıyla $10,58 \pm 5,28$ ile $9,10 \pm 4,92$; PHÇÖÖ puan ortalaması sırasıyla $88,90 \pm 9,53$ ile $86,53 \pm 7,83$, ÇESDDÖ puan ortalaması sırasıyla $71,66 \pm 19,97$ ile $71,35 \pm 16,36$ olarak bulunmuştur. Otistik kardeşe sahip olan ve olmayan çocukların duygusal ve davranışsal uyumları ($t=1,469$, $p > 0,05$), benlik kavramları ($t=1,370$, $p > 0,05$) ve algıladıkları sosyal destek düzeyleri ($t=0,87$, $p > 0,05$) arasında istatistiksel olarak anlamlı fark bulunmazken GGA ile değerlendirilen duygusal ve davranışsal uyumda otistik kardeşe sahip olan erkek çocuklarla otistik olmayan kardeşe sahip erkek çocuklar arasında istatistiksel olarak anlamlı ($t=2,215$, $p < 0,05$) fark bulunmuştur (Tablo 1).

Dokuz-16 yaş arası otistik kardeşe sahip çocuklar ile otistik olmayan kardeşe sahip çocuklar arasında GGA, PHÇÖÖ, ÇESDDÖ alt ölçek ortalamaları arasında anlamlı fark olup olmadığını belirlemek amacıyla bağımsız gruplar için t testi analizi yapılmıştır (Tablo 2).

Yaşları 9-16 arasında olan otistik kardeşe sahip çocukların cinsiyet, ailenin gelir düzeyi, ebeveynlerin eğitim durumları, evdeki toplam çocuk sayısına göre duygusal ve davranışsal uyum, benlik kavramı ve algıladıkları sosyal destek puanları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunmadığı ($p > 0,05$); ancak ebeveynlerin otizmin ağırlığını algılama dereceleri ile çocukların duygusal ve davranışsal uyum puanları arasında anlamlı fark olduğu saptanmıştır ($t=-2,573$, $p < 0,05$). Bulgular ebeveyni otistik kardeşinin otizm ağırlık derecesini "ağır" algılayan çocukların "hafif" olarak algılayan çocuklara göre daha fazla duygusal ve davranışsal uyum problemi yaşadığını göstermiştir (Tablo 3).

Otistik kardeşe sahip 9-16 yaş arası otistik olmayan çocukların algıladığı sosyal destek düzeyleri, benlik kavramı düzeyleri ve davranışsal ve duygusal uyum düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığını belirleyebilmek için toplam ölçek ve alt ölçekler düzeyinde korelasyon analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre otistik kardeşe sahip çocukların benlik kavramı ve algıladıkları sosyal destek düzeyleri ile duygusal ve davranışsal uyum düzeyleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmazken ($r = ,218$ $p > 0,05$ ve $r = ,050$ $p > 0,05$; sırasıyla) algıladıkları sosyal destek düzeyleri ile benlik kavramı düzeyleri arasında pozitif yönde ($r = ,705$ $p < 0,01$) anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Sosyal destek puanları arttıkça benlik kavramı puanlarının arttığı belirlenmiştir. Alt ölçekler bakımından ise otistik kardeşe sahip çocukların davranışsal ve duygusal uyumlarının alt ölçeklerinden hiperaktivite ve dikkatsizlik alt ölçeğinin, duygulanım problemleri alt ölçeği ile pozitif yönde ($r = ,498$ $p < 0,01$) ve sosyal davranış alt ölçeği ile ($r = -,577$ $p < 0,01$) negatif yönde anlamlı ilişki olduğu bulunmuştur. Hiperaktivi-

Tablo 1: Otistik Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Çocukların Ölçeklerden Aldıkları Toplam Puanların Cinsiyete Göre Karşılaştırılması

Ölçekler	Kız Cinsiyet			Erkek Cinsiyet		
	Otizm Grubu M(SS)	Kontrol Grubu M(SS)	t (p)	Otizm Grubu M(SS)	Kontrol Grubu M(SS)	t (p)
GGA	9,52 (5,25)	9,26 (5,41)	0,188 (p=0,851)	12,05 (5,10)	8,86 (4,20)	2,215 (p=0.033)*
PHÇÖÖ	9,52 (5,25)	9,26 (5,41)	0,188 (p=0,851)	12,05 (5,10)	8,86 (4,20)	2,215 (p=0.033)*
ÇESDDÖ	70,31 (20,30)	70,90 (16,36)	-0,125 (p=0,901)	73,42 (19,84)	72,00 (16,76)	0,269 (p=0,789)

*p<.05

Tablo 2: Otistik Kardeşe Sahip Olan ve Olmayan Çocukların Alt-Ölçeklerden Aldıkları Puanlar

Ölçekler-Alt Ölçekler	Otizm Grubu	Kontrol Grubu	t (p)
	M (SS)	M (SS)	
GGA-Hiperaktivite/Dikkatsizlik	5,46 (2,98)	4,52 (3,12)	1,555 (p=0,123)
GGA-Duygulanım	5,12 (3,12)	4,77 (3,06)	0,887 (p=0,377)
GGA-Sosyal Davranış	8,04 (2,06)	8,21 (1,71)	-0,459(p=0,657)
PHÇÖÖ-Davranış	20,54 (2,92)	19,33 (2,60)	2,219 (p=0,029)*
PHÇÖÖ-Fiziksel Görünüm	12,90 (1,71)	12,73 (1,57)	0,521 (p=0,603)
PHÇÖÖ-Kaygı	18,36 (2,81)	18,02 (2,45)	0,654 (p=0,515)
PHÇÖÖ-Sosyal Beğenirlik	12,36 (1,82)	12,54 (1,89)	-0,485 (p=0,628)
PHÇÖÖ-Mutluluk	16,08 (2,29)	15,79 (1,95)	0,692 (p=0,491)
PHÇÖÖ-Zihinsel/Okul Durumu	8,66 (1,65)	8,14 (1,17)	1,860 (p=0,066)
ÇESDDÖ-Arkadaş	33,94 (10,47)	36,17 (10,58)	-1,071(p=0,287)
ÇESDDÖ-Aile	18,84 (6,74)	16,46 (3,88)	2,193 (p=0,031)*
ÇESDDÖ-Öğretmen	18,88 (6,76)	18,71 (6,10)	0,132 (p=0,895)

*p<.05

Tablo 3: Ebeveynlerin Otizm Ağırlığını Algılama Derecelerine Göre Toplam Ölçek Puanlarının Karşılaştırılması

Ölçekler	Otizmin Ağırlığı		t (p)
	Hafif (n=339) M (SS)	Ağır (n= 17) M (SS)	
GGA	9,27 (4,45)	13,12 (5,97)	-2,573 (p=0.013)*
PHÇÖÖ	88,82 (9,77)	89,06 (9,349)	-0,084 (p=0,934)
ÇESDDÖ	73,88 (20,59)	67,35 (18,53)	1,097 (p=0,278)

*p<.05

te ve dikkatsizlik puanları arttıkça duygulanım problemleri puanın arttığı, ancak sosyal davranış puanlarının azaldığı belirlenmiştir.

TARTIŞMA

Bu çalışmada otistik kardeşe sahip çocuklarla, otistik olmayan kardeşe sahip çocuklar davranışsal ve duygusal uyumları, benlik kavramları ve algıladıkları sosyal destek düzeyleri açısından karşılaştırıldığında; davranışsal ve duygusal uyum açısından cinsiyetin anlamlı bir fark yarattığı bulunmuştur.

Otistik kardeşe sahip olan çocukların daha fazla davranış problemleri ile sosyal geri çekilme, kaygı ve depresyon gibi içe yönelim problemleri sergiledikleri, çocukların uyum problemleri yaşama riskinin arttığı bildirilmiştir (Benson ve Karlof 2008, Macks ve Reeve 2007). Çalışmamızda ise davranışsal ve duygusal uyum açısından gruplar arasında anlamlı fark bulunmamıştır. Buna karşın yurt dışında yapılmış araştırmalarda birbirinden farklı sonuçlar elde edilmiştir. Fisman ve arkadaşları (2000) down sendromlu, otistik ve normal gelişim gösteren kardeşe sahip çocukları karşılaştırdıkları çalışmalarında otistik kardeşi olanların daha fazla uyum zorlukları yaşadıklarını bulmuşlardır. Benzer örneklem grubuyla yapılan bir diğer çalışmada (Hastings 2007) ise üç grup arasında davranışsal uyum açısından anlamlı farklılık olmadığı belirtilmiştir. Otistik kardeşi olan çocukların büyük oranda iyi işlevsellik gösterdiğinin bildirildiği çalışmalar vardır (Pilowsky ve ark. 2004). Çalışmamızda davranışsal ve duygusal uyum açısından gruplar arasındaki fark anlamlı bulunmamakla birlikte; otistik kardeşe sahip erkek çocukların otistik olmayan kardeşe sahip erkek çocuklardan daha fazla duygusal ve davranışsal uyum sorunları yaşadıkları bulunmuştur. Bu bulgu otistik bireylerin erkek akrabalarının kızlara göre, kaygı, fobi, depresyon, hiperaktivite/dikkat eksikliği ve davranım problemleri gibi duygusal ve davranışsal sorunlar geliştirmeye daha yatkın olabileceğini belirten araştırmacıların (Bailey ve

ark. 1998, Gold 1993, Macks ve Reeve 2007) görüşlerini desteklemektedir. Erkek cinsiyete sahip olmak otistik kardeşe sahip çocuğun duygusal ve davranışsal uyumunu olumsuz etkileme riski oluşturan bir durum olarak karşımıza çıkabilir.

Çalışmamızda otistik kardeşe sahip olan çocukların benlik kavramları arasında farklılık olmadığı bulunmuştur. Alan yazın incelendiğinde otistik kardeşe sahip olan çocukların benlik kavramına ilişkin farklı sonuçların elde edildiği görülmüştür. Bazı çalışmalar bu çocukların benlik kavramı düzeylerinin düşük olduğunu (Aपालiči 1996, Davis 2010) bazı çalışmalar yüksek benlik kavramına sahip olduklarını (Macks ve Reeve 2007, Mates 1990, Verte ve ark. 2003) bazıları ise benlik kavramlarının farklılaşmadığını bulmuşlardır (Kaminsky ve Dewey 2002). Araştırmacıların bu bulgusu elde ettiğimiz sonuç ile tutarlıdır. Ayrıca çalışmamızda otistik kardeşe sahip olan çocukların algıladıkları toplam sosyal destek düzeyleri arasında fark bulunmadığı, ancak aileden alınan sosyal destek alt ölçeğinde anlamlı farklılık gösterdiğinin bulunması; otistik kardeşe sahip çocukların ailelerinden daha fazla sosyal destek aldıklarını algıladıklarına işaret edebilir. Sosyal destek akademik başarı, sağlığı sürdürücü davranışlar, başa çıkma becerileri, psikolojik olarak iyi olma ve yüksek benlik saygısı ile yakından ilişkilidir (Langford ve ark. 1997). Davis (2010) engelli kardeşe sahip olan çocukların sosyal bağlılık seviyeleri düştükçe benlik kavramı düzeylerinin de düştüğünü bildirmiştir. Bizim çalışmamızda otistik kardeşe sahip çocukların benlik kavramları puanları, anlamlı olmasa da otistik olmayan kardeşe sahip olan çocuklarınkinden daha yüksek bir ortalamaya sahiptir. Ayrıca otistik kardeşe sahip olan çocukların algıladıkları sosyal destek ile benlik kavramları arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu durum otistik kardeşe sahip olma özelinde çocukların ailelerinden daha fazla sosyal destek algılamaları ile ilişkili olabilir. Aileden alınan sosyal destek düzeyinin yüksek olmasının, çocuğun benlik saygısının yüksek olmasına, kendisine güven duymasına ve değerli

hissetmesine katkı verdiği ve otistik bir kardeşle yaşamının getirdiği sorunların riskini azalttığı düşünülebilir. Rivers ve Stoneman (2003) otistik kardeşe sahip çocuğun aileden aldığı sosyal destek seviyesi yüksekse otistik kardeşi ile ilişkisinin iyi olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Hoskinson (2011) çocukların aile ve geniş aileyi de içine alan sosyal destek ağına sahip olduklarında otistik kardeşe sahip olmaya daha iyi uyum gösterebildiklerini bulmuştur. Kendilerini aile ile yakın iletişim içinde algılayan çocukların otistik kardeşlerinin varlığından dolayı olumlu duygular ve tecrübeler yaşadıkları bildirilmiştir (Rivers ve Stoneman 2003).

Çalışmamızda eğer otistik kardeşe sahip çocuğun ebeveyni otistik çocuğun otizm derecesini "ağır" olarak nitelendiriyorsa, otistik kardeşe sahip çocuğun daha fazla duygusal ve davranışsal uyum sorunu yaşadığı bulunmuştur. Ebeveynin otistik çocuğunun durumunu ağır olarak algılaması zaman, enerji, dikkat ve kaynaklarının büyük çoğunluğunu otistik çocuğa yönlendirmesine neden olan bir durum olabilir ve otistik kardeşe sahip olan çocukların daha fazla uyum sorunu yaşamasına neden olabilir. Çalışmamızda otistik kardeşe sahip çocukların duygusal-davranışsal uyum puanları anlamlı olmasa da otistik olmayan kardeşe sahip olan çocuklarınkinden daha yüksek bir ortalamaya sahip olduğu ve otistik kardeşe sahip olan çocuklar benlik kavramı ölçeğinin davranış alt ölçeğinden anlamlı farklılık gösterdiği bulunmuştur. Ayrıca otistik kardeşe sahip çocukların hiperaktivite ve dikkatsizlik sorunlarının düzeyinin artmasıyla sosyal davranış düzeylerinin azaldığı ve duygulanım sorunlarının arttığı görülmüştür. Hiperaktivite ve dikkatsizlik belirtileri gösteren çocukların sosyal etkileşim ve iletişim alanlarında belirgin zorluklara sahip olduğunu gösteren çalışmalar vardır (Clarke ve ark. 1999, Reiersen ve Todd 2008, Santosh ve Mijovic 2004). Bu çalışmalarda hiperaktivite ve dikkatsizlik belirtilerinin düzeyi arttıkça otistik belirtilerin düzeyinin arttığı bildirilmiştir. Ayrıca dikkat eksikliği hiperaktivite bozukluğuna eşlik eden, karşı gelme karşıt olma bozuklu-

ğu ve davranım bozukluğu olan çocukların daha fazla otistik belirtiye sahip olduğu bulunmuştur (Mulligan ve ark. 2009). Çalışmamızda hiperaktivite ve dikkatsizlik sorunları arttıkça otistik kardeşe sahip çocukların gösterdikleri olumlu sosyal davranış düzeylerinin azaldığı saptanmıştır. Otistik kardeşe sahip çocukların davranış sorunlarının artmasının daha az olumlu sosyal davranışlar gösterme riski oluşturan bir durum olarak karşımıza çıkabileceği ve ilişki sorunlarının artmasına neden olabileceği söylenebilir.

Mevcut araştırmanın bazı kısıtlılıkları bulunmaktadır. Bunlardan biri duygusal ve davranışsal sorunların varlığının sadece ebeveynlerin öz bildirimine dayanarak değerlendirilmiş olmasıdır. Bu konuda en değerli sonuçlara çocuk ve aile ile yapılacak klinik değerlendirmelerle ulaşılabileceği düşünülmektedir. Araştırmada yer alan otistik çocuğun otizm derecesinin sadece ebeveynlerinin algılamaları doğrultusunda değerlendirilmesi bir başka kısıtlılıktır. Otizm derecesinin değerlendirilebileceği bir ölçeğin araştırmaya dahil edilmesi ile ebeveynlerin otizm derecesini algılamaları ve otistik çocuğun nesnel otizm derecesi arasındaki ilişki ve bu iki faktörün otistik kardeşe sahip çocuğun uyum sorunları üzerindeki etkileri incelenebilir. Ayrıca çalışmada yer alan otistik çocuklarda komorbidite bakılmamış olması ve çalışmaya alınan kardeşlerin o ailenin kaçınıcı çocuğu olduğunun değerlendirilmemiş olması araştırmanın sınırlılığını oluşturduğundan bu konular ile ilgili ayrıntılı klinik değerlendirmeleri içine alan yeni çalışmalar yapılması uygun olabilir. Son olarak araştırmada yer alan katılımcı sayısının görece az olması bir başka sınırlılıktır.

Sonuç olarak otistik kardeşe sahip olan çocuklar ile otistik olmayan kardeşe sahip olan çocukların karşılaştırıldığı bu çalışmada gruplar arasında duygusal ve davranışsal uyum, benlik kavramı ve sosyal destek yönünden bazı farklılıklar belirlenmiştir. Otistik kardeşe sahip erkek çocukların sözü edilen bu alanlarda en yüksek risk grubunda bulunmuş olması ve aileden algılanan

ALDAN VE VURAL

sosyal desteğin öneminin öne çıkan bir bulgu olması, bu alanda çalışan uzmanların hem çocuklara hem de ana babalarına sunacakları hizmetin önemi açısından önemli bilgiler sağlamaktadır. Otizm konusunda çalışan klinisyenlerin otistik kardeşe sahip olan çocukları, otistik belirtilere sahip olma açısından önemle değerlendirmesinin yararlı olacağı söylenebilir. Kliniklerde ya da rehabilitasyon merkezleriyle işbirliği sağlanarak hiperaktivite ve dikkatsizlik belirtileri gösteren ve otistik belirtilere sahip olan kardeşlerde davranım bozukluğu gelişmesini engellemeye yönelik koruyucu çocuk temelli sosyal beceri eğitimlerini içeren ebeveyn programları geliştirilebilir. Göz ardı edilmemesi gereken konulardan biri de otistik kardeşe sahip çocuklardaki duygusal ve davranışsal uyum sorunlarının sadece otistik bir kardeşin var olmasıyla ilişkili olmadığıdır. Bu alandaki araştırmalar çocuğun mizacı, baş etme becerileri gibi bireysel etmenler, aile işlevleri, ailenin otistik çocuklarını kabullenişleri/kabullemeyişleri, evlilik sıkıntıları gibi aileyle ilgili etmenler ya da anne/babada depresyonun varlığı gibi özelliklerin de sorunların gelişiminde veya sürdürülmesinde etkili olabileceğini göstermiştir. Bu etkenlerin varlığı ve şiddeti alanda çalışan uzmanlar tarafından dikkate alınmalıdır.

KAYNAKLAR

Amerikan Psikiyatri Birliği (2001) *Psikiyatride Hastalıkların Tanımlanması ve Sınıflandırılması Elkitabı, Yeniden Gözden Geçirilmiş Dördüncü Baskı (DSM-IV-TR)*, Amerikan Psikiyatri Birliği, Washington DC, 2000'den çeviren Köroglu E, Hekimler Yayın Birliği, Ankara.

Apaliçi V (1996) *Psychological adjustment and sibling relationships of older brothers and sisters of children with pervasive developmental disorders*. Boğaziçi Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Atasoy S (2002) *Otistik kardeşe sahip normal gelişim gösteren çocukların otizme ilişkin bilgi düzeyleri ile otistik kardeşlerine yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi*. Ege Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir.

Bagenholm A, Gillberg C (1991) *Psychosocial effects on siblings of children with autism and mental retardation: A population based study*. J Ment Defic Res 35: 291–307.

Bailey A, Palferman S, Heavey L ve ark. (1998) *The phenotype in relatives*. J Autism Dev Disord 28: 369–392.

Benson PR, Karlof KL (2008) *Child, parent and family predictors of latter adjustment in siblings of children with autism*. Res Autism Spectr Disord 2: 583–600.

Benson P, Karlof KL (2009) *Anger, stress proliferation, and depressed mood among parents of children with ASD: A longitudinal replication*. J Autism Dev Disord 39: 350–362.

Bolton P, MacDonald H, Pickles A ve ark. (1994) *A case-control family history study of autism*. J Child Psychol Psychiat 35:877-900.

Clarke T, Feehan C, Tinline C ve ark. (1999) *Autism symptoms in children with attention deficit-hyperactivity disorder*. Eur Child Adolesc Psychiatry 8:50–55.

Cobb S (1976) *Social support as a moderator of life stress*. Psychosom Med 38:300-314.

Davis KE (2010) *The psychological adjustment of siblings of children with disabilities: The role of the family and the wider social community*. RMIT University, School of Health Sciences, PhD Thesis. RMIT University Research Repository Web Site: <http://researchbank.rmit.edu.au/eserv/rmit:10372/Davis.pdf> (05/03/2012 tarihinde erişilmiştir)

Dempsey AG, Llorens A, Brewton C ve ark. (2012) *Emotional and behavioral adjustment in typically developing siblings of children with autism spectrum disorders*. J Autism Dev Disord 42:1393-1402.

Dyson LL (1998) *A support program for siblings of children with disabilities: What siblings learn and what they like*. Psychol Sch 3: 57–65.

Ferraioli SJ, Harris SL (2010) *The impact of autism on siblings*. Soc Work Ment Health 8: 41-53.

Fisman S, Wolf L, Ellison D ve ark. (2000) *A longitudinal study of siblings of children with chronic disabilities*. Can J Psychiatry 45: 369–375.

- Freitag CM (2007) *The genetics of autistic disorders and its clinical relevance: A review of the literature.* *Mol Psychiatry* 12:2-22.
- Giallo R, Gavidia-Payne S (2006) *Child, parent and family factors as predictors of adjustment for siblings of children with a disability.* *J Intellect Disabil Res* 50: 937-948.
- Glasberg BA (2000) *The development of siblings' understanding of autism and related disorders.* *J Autism Dev Disord* 30: 143-156.
- Gold N (1993) *Depression and social adjustment in siblings of boys with autism.* *J Autism Dev Disord* 23:147-163.
- Goodman A, Lamping DL, Ploubidis GB (2010) *When to use broader internalizing and externalizing subscales instead of the hypothesized five subscales on the Strengths and Difficulties Questionnaire (SDQ): data from British parents, teachers and children.* *J Abnorm Child Psychol* 38:1179-1191.
- Gökler I (2007) *Çocuk ve ergenler için sosyal destek değerlendirme ölçeği Türkçe formunun uyarlama çalışması: Faktör yapısı, geçerlik ve güvenilirliği.* *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* 14:90-99.
- Güvenir T, Özbek A, Baykara B ve ark. (2008) *Güçler ve güçlükler anketinin (GGA) Türkçe uyarlamasının psikometrik özellikleri.* *Çocuk ve Gençlik Ruh Sağlığı Dergisi* 15: 65-74.
- Hastings RP (2003) *Behavioral adjustment of siblings of children with autism engaged in applied behavior analysis early intervention programs: The moderating role of social support.* *J Autism Dev Disord* 33:141-150.
- Hastings RP (2007) *Longitudinal relationships between sibling behavioral adjustment and behavior problems of children with developmental disabilities.* *J Autism Dev Disord* 37:1485-1492.
- Hoskinson JE (2011) *How does having a sibling with autism spectrum conditions impact on adolescents' psychosocial adjustment?* University of Leeds, D.Clin.Psychol Thesis. White Rose eTheses Online Web Site: <http://etheses.whiterose.ac.uk/2029/1/Thesispdf.pdf>. (05/03/2012 tarihinde erişilmiştir)
- Jackson C, Richer J, Edge JA (2008) *Sibling psychological adjustment to type 1 diabetes mellitus.* *Pediatr Diabetes* 9:308-311.
- Kaminsky L, Dewey D (2002) *Psychosocial adjustment in siblings of children with autism.* *J Child Psychol Psychiatry* 43:225-232.
- Klin A, Jones W, Schultz R ve ark. (2002) *Defining and quantifying the social phenotype in autism.* *Am J Psychiatry* 159:895-908.
- Langford CPH, Bowsher J, Maloney JP ve ark. (1997) *Social support: A conceptual analysis.* *J Adv Nurs* 25:95-100.
- Macks RJ, Reeve RE (2007) *The adjustment of non-disabled siblings of children with autism.* *J Autism Dev Disord* 37: 1060-1067.
- Malecki CK, Demaray MK (2002) *Measuring perceived social support: Development of the child and adolescent social support scale (CASSS).* *Psychol Sch* 39:1-18.
- Mates TE (1990) *Siblings of autistic children: Their adjustment and performance at home and in school.* *J Autism Dev Disord* 20:545-553.
- Meadan H, Stoner JB, Angell ME (2010) *Review of literature related to the social, emotional and behavioral adjustment of siblings of individuals with autism spectrum disorder.* *J Dev Phys Disabil* 22:83-100.
- Meyer DJ, Vadasy PF (2003) *Sibshops: Workshops for Siblings of Children with Special Needs.* Paul H. Brookes Publishing Co, Baltimore.
- Meyer KA, Ingersoll B, Hambrick DZ (2011) *Factors influencing adjustment in siblings of children with autism spectrum disorders.* *Res Autism Spectr Disord* 5:1413-1420.
- Muhle R, Trentacoste SV, Rapin I (2004) *The genetics of autism.* *Pediatrics* 113:472-486.
- Mulligan A, Anney RJL, O'Regan M ve ark. (2009) *Autism symptoms in attention deficit / hyperactivity disorder: a familial trait which correlates with conduct, oppositional defiant, language and motor disorders.* *J Autism Dev Disord* 39:197-209.
- Orsmond GI, Seltzer MM (2009) *Adolescent siblings of individuals with autism spectrum disorder: Testing a diathesis-stress model of sibling well-being.* *J Autism Dev Disord* 39:1053-1065.

ALDAN VE VURAL

Öner N (1996) *Piers- Harris Çocuklarda Öz-Kavramı Ölçeği El Kitabı. Türk Psikologlar Derneği, Ankara.*

Quintero N, McIntyre LL (2010) *Sibling adjustment and maternal wellbeing: An examination of families with and without a child with an autism spectrum disorder. Focus Autism Other Dev Disabl 25:37-46.*

Pilowsky T, Yirmiya N, Doppelt O ve ark. (2004) *Social and emotional adjustment of siblings of children with autism. J Pediatr Psychol 45:855-865.*

Reiersen AM, Todd RD (2008) *Co-occurrence of ADHD and autism spectrum disorders: Phenomenology and treatment. Expert Rev Neurother 8:657-669.*

Rivers J, Stoneman Z (2003) *Sibling relationships when a child has autism: Marital stress and support coping. J Autism Dev Disord 33:383-394.*

Rivers J, Stoneman Z (2008) *Child temperaments, differential parenting, and the sibling relationships of children with Autism Spectrum Disorder. J Autism Dev Disord 38:1740-1750.*

Rodrigue JR, Geffken GR, Morgan SB (1993) *Perceived competence and behavioural adjustment of siblings of children with autism. J Autism Dev Disord 23:665-674.*

Ross P, Cuskelly M (2006) *Adjustment, sibling problems and coping strategies of brothers and sisters of children with autistic spectrum disorder. J Intellect Dev Disabil 31:77-86.*

Rossiter L, Sharpe D (2001) *The siblings of individuals with mental retardation: A quantitative integration of the literature. J Child Fam Stud 10:65-84.*

Santosh P, Mijovic A (2004) *Social impairment in hyperkinetic disorder, relationship to psychopathology and environmental stressors. Eur Child Adolesc Psychiatry 13:141-150.*

Sharpe D, Rossiter L (2002) *Siblings of children with a chronic illness: A metaanalysis. J Pediatr Psychol 27:699-710.*

Smith T, Perry A (2005) *A sibling support group for brothers and sisters of children with autism. J Dev Disabl 11:77-88.*

Sümer N, Sayıl M, Kazak-Berument S ve ark. (2008) *The role of the attachment, caregiving, and family dynamics on child development. Incompleted project. Grant No: TUBITAK-105K102.*

Thompson RJ, Gustafson KE, Hamlett KW ve ark. (1992) *Psychological adjustment of children with cystic fibrosis: The role of child cognitive processes and maternal adjustment. J Pediatr Psychol 17:757-773.*

Topaloğlu G (2011) *Otizmlı Çocukların Kardeş İlişkisinde Annenin Rolü. Marmara Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.*

Verte S, Roeyers H, Busse A (2003) *Behavioural problems, social competence and self-concept in siblings of children with autism. Child Care Health Dev 29:193-205.*

Volkmar FR, Lord C, Klin A ve ark. (2002) *Autism and the pervasive developmental disorders. Child and Adolescent Psychiatry: A Comprehensive Textbook, 3. Baskı, Lewis M (Ed). Baltimore. Lippincott Williams and Wilkins, s: 587-597.*